

УДК 394.262.5 (477.86)

Олена СЕРЕБРЯКОВА

РИТУАЛЬНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ВОДИ У РІЗДВЯНО-ВОДОХРЕСНІЙ ОБРЯДОВОСТІ ЖИТЕЛІВ ПОКУТТЯ

Проаналізовано традиції, пов'язані з обрядовим використанням води у зимовому циклі свят жителів Покуття. Виявлено очисне, оберегове, лікувальне, продукуюче, шлюбне спрямування обрядодій із водою. У деяких звичаєвих явищах спостерігається поєднання різних функцій.

Ключові слова: вода, Покуття, Святий вечір, Новий рік, Йордан, вмивання, кроплення, лікування, очищення, оберег, магічні властивості.

© О. СЕРЕБРЯКОВА, 2018

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (141), 2018

Стаття написана на основі експедиційних матеріалів з Коломийського, Тлумацького, Тисменицького, Снятинського, Городенківського районів Івано-Франківської області [1; 2]¹. Вартісними є також фактографічні відомості, зібрані в кінці XIX — на початку XX ст. О. Кольбергом [10], К. Мрочком [11], Л. Вайгелем [12], М. Білоусом [6]. Крім того, досліджувана тема знайшла фрагментарне висвітлення у статтях вчених української діаспори В. Бойка [3], О. Клодницького [5], В. Петришина [7], М. Тимчука [8]. Частково такий матеріал представлено й у краєзнавчих розвідках М. Гачинського та М. Тимчука [4, 9].

Одним з обрядових проявів пласту прадавніх народних уявлень про воду є її ритуальне застосування у звичаєвості зимових (різдвяно-водохресних) свят. Давні звичаї та вірування цього календарного циклу пов'язані з вшануванням пам'яті померлих предків, магічним забезпеченням сімейного й господарського добробуту родини у новому році тощо.

На досліджуваному терені призбирано відомості про магічні дії з водою, в якій господиня промивала пшеницю перший раз, готуючи її на Святий вечір. Як свідчать польові записи, узвичаєно вони супроводжувалися однотипними примовками з метою наворожування здоров'я, краси та ін.: «Аби такий був здоровий, чистий, як пшениця!» (с. Пужники), «Аби були такі файні і здорові, ек пшеничка!» (с. Бортники), «Шоб я така була гарна, ек ця пшеничка!», «Аби я була здорова, ек пшеничка!» (сс. Глушків, Слобідка, Репужинці), «Шоби було таке лице, як у тої пшенички краса» (с. Семенівка). Для посилення згаданих якостей у Глушкові на перший Святий вечір «тов водов вмивалисі, шо пшеницю у ній варили і полоскали» [2, арк. 190, 223, 275, 306, 427, 436].

За давньою традицією у Незвиську і Чортовці мати мила усіх членів родини, приговорюючи: «Абис

¹ Список обстежених населених пунктів: сс. Баб'янка, Велика Кам'янка, Великий Ключів, Джурків, Жукотин, Ліски, Пилипи, Тростянка, Угорники Коломийського р-ну; Бортники, Буківна, Вікняни, Гавриляк, Гарасимів, Долина, Нижнів, Олеша, Пужники, Сокирчин Тлумацького р-ну; Вільшаниця, Стриганці Тисменицького р-ну; Белелуя, Будилів Снятинського р-ну та Вербівці, Виноград, Воронів, Глушків, Городниця, Дубки, Копачинці, Кунисівці, Лука, Михальче, Незвисько, Олієво-Корнів, Острівець, Передівання, Раковець, Репужинці, Росохач, Семенівка, Серафинці, Слобідка, Стрільче, Тишківці, Топорівці, Торговиця, Уніж, Чортовець, Ясенів Пільний Городенківського р-ну.

була красна і велична, як на Святий вечір пшеничка!», «Аби була така чесна і велична як нинішня пшеничка!». За словами старожилів з Незвиська та Репужинців, не зашкодить так учинити їй на другий Святвечір. У Глушкові, де звичай умивання водою в цей день побутує дотепер, спочатку вмивалася мати, а потім усі члени родини². При цьому приповідали: «Абись був чесний та величний, як сей дар Божий!». А у Чортовці, де такі обрядодії виконували тричі, після цього заборонялось витирати обличчя. До того ж, тут ще їй кидали всередину посудини гроші [2, арк. 151, 180, 262].

Автентичні умотивування суті звичаю у деяких селах Городенківщини вказують на його локальні відмінності. Як видно із записів зі с. Ясенів Пільний, де вмивалися лише дівчата, тут його пов'язували із уявленнями про те, що «святвечірня» вода може посприяти у коханні: «щоб нас хлопці любили». Задля того, аби уберегтися від усякого лиха та бути щасливими, у Репужинцях просили: «Господи Боже, поможи, аби щеслива була, аби нічо не чіпалосі!» [2, арк. 404, 432].

Етнографічні фіксації гідромантичних явищ, яким жителі Городенківщини надавали продукуючого та оберегового характеру, пов'язані з використанням вживаної води. Вони мали певні особливості й стосувалися аграрної сфери, садівництва, городництва, зрідка — птахівництва. Так, після завершення магічних обрядодій покутяни лили її «на тік, перед хатою» (с. Глушків), під оденок (декілька складених снопів з дашком від дощу. — О. С.) на дворі (с. Кунисівці). За припущенням місцевого респондента, це мало сприяти врожаю, а «вісипати дес на дорогу» вважалось гріхом. У Бортниках використану воду «несесі в сад і ллесі під яблінку». Так само чинили їй у Дубках, виливаючи її під будь-яке родюче дерево, «аби родило і так, аби не ходив ніхто». А у Копачинцях, за порадою баби, «сипали там, де ми молотили, на тік» або на город. Зараз одна зі старожилів виливає її на полуниці, які ростуть ниж-

че хати. Позбуваючись «святвечірньої» води на току, у Семенівці примовляли: «Сиплю на точок, аби несли кури купу яечок!» [2, арк. 223, 262, 306, 443, 454, 459, 466].

Призбирані польові матеріали вказують їй на те, що покутяни вважали «святвечірню» воду магічним оберегом, який широко застосовували з лікувальною метою. Так, дотримуючись відомої календарної заборони — не прибирати посуд зі столу та не мити його після Вечері³, на досліджуваній території, як і скрізь в Україні, це робили на другий день (зранку на Різдво). Відтак цю воду виливали у пляшку та скроплювали нею людину, худобу, каченят, аби позбутися вроків (сс. Ліски, Белелуя, Лука, Семенівка, Уніж, Михальче, Ясенів Пільний, Репужинці, Копачинці, Кунисівці, Пужники, Олеша). У с. Бортники її називали «святвечереві помії», а в разі зурочення людини «скідали на тім вогню». Аналогічно чинили їй у Копачинцях. Проте у Серафинцях зранку на Різдво слід було обмитися водою, щоби уберегтися від уроків [2, арк. 2, 42, 158, 190, 223, 238, 305, 356, 390, 405, 438, 454, 460, 467; 4, с. 404; 9, с. 38].

Низка прикладів засвідчує, що жителі Покуття, вірячи в апотропейні та продукуючі властивості святвечірньої води, виконували їй інші обрядодії. Так, у Торговиці її виливали «десь на двір, аби діти не плакали», а у Вербівцях, «аби не ходити по тій воді. Добре кажут, що під дерево то, що родюче, аби не завмерле дерево, щоб ше ви знали, що воно буде родити». Подібно їй у Репужинцях «під яблінку тако зливали, аби вона так сі живіла. Так казали казати: «Аби ек яблінка сі живіла, так і ми сі усім живіли нинька!». У Серафинцях оповіли: «Ту воду виливали на город, аби на урожай. Може і під дерева сипали. В нас саду не було, бо то вода в нас близько та їй сад не хоче бути. Так шо в город». Проте у Росохачі з магічною метою «помії збирали і тако як на

² Аналогічно чинили їй у Репужинцях. У Слобідці спочатку вмивалися діти, а далі всі по старшині. По черзі (за віком) гідромантичні дії виконували у Пужниках. Проте у Бортниках головним було помити очі, «а дівка собі волос потирає». Вірячи в очисні властивості «пшеничної» води, у Семенівці так робили дівчата, діти та всі бажаючі [2, арк. 190, 223, 306, 427, 436].

³ Вона пов'язана з уявленнями про померлих, які на свята відвідують своїх рідних. Значимо, що в окремих селах Городенківщини весь посуд прибирали зі столу та мили ще на Святий вечір. Тоді пшеницю залишали на столі, а навколо макітри (миски) складали чисті ложки (якими їли. — О. С.) — «це були ложки для душ, які прийдуть пробувати пшениці» (сс. Городниця, Незвисько, Лука, Кунисівці). Натомість у Передіванні та Семенівці померлі «послугувались» однією ложкою [2, арк. 242, 258, 294, 339, 346, 382, 467].

базар везли шось продавати, то кропили тим» [2, арк. 234, 382, 420, 438, 487].

Одним з передноворічних звичаїв, про який згадували респонденти на Покутті, було вмивання «з грошей». За давньою традицією це робили на Новий рік (1 січня) і на Василя (у Тишківцях, Чортовці, Гавриляку — на перший Святий вечір, у Серафінцях — на Йордан), набравши в горнятко чи банячок води та вкинувши всередину копійки. Такі обрядодії надавали воді додаткової магічної сили. За записом Л. Горощко, у с. Яблунька мати інформатора у ніч «з Мелані на Василі» клала колач і втикала у нього гроші (копійки). Уранці забирала їх і кидала у миску з «непечатою» водою. Відтак «всіх вже нас будит, хто йде до школи, і всі сі маємо мити в тих грошах». Як вірили виконавці обряду, така магічна дія мала забезпечити їм багатство на весь рік (сс. Велика Кам'янка, Баб'янка, Угорники) [1, арк. 12, 16, 30, 35, 60; 2, арк. 173, 180, 239].

Під час теренових пошуків на Коломийщині і Городенківщині вдалося занотувати й інші відомості щодо рідкісних вмотивувань звичаю. Так, у Джуркові у воду клали парну кількість монет, аби жити в парі. А, скажімо, у Тишківцях дівчата і хлопці й досі миються зранку на перший Святвечір, «бо би ше були багаті», а також на Василя, «альє вже не в грошах. Миються, аби ворожки не ворожили, не присталяли» [1, арк. 2, 35].

У Острівці, де такі обрядодії колись практикували на перший Святий вечір, опитані респонденти уже не пам'ятають для чого саме здійснювали їх: «Робили люди та й робили ми». Проте старожил пригадала, що воду у миску наливала мама чи баба, а «діти, челядь туда кідали гроші і в тім сі вмивали. Кождий собі ручкі пхало та й личко мило». Подібно й у Воронові ще до Вечері по черзі «в одній водіці вмивали». Цікаво, що інформаторка робить так досі: «Я це і тепер роблю: на перший Святий вечір влела води, кинула гроші, копійки, помиласі, взела гроші, помолиласі і сідаю вечеряти. Цілі света я миюсі у грошах, шоб в мене гроші були. Туда (у воду. — О. С.) кидаю копійки, а рубель кладу у рушник та й втираюсі». За даними з Дубок, ця традиція з'явилась тут лише у сучасну пору: «кідають копійки у воду, аби діти сі вмивали, ей, аби файні були та, аби щасливі в Бога були. Я таке своїм дітем не робила. Коли я була мала, такого не було, мені мама так не робила» [2, арк. 281, 328, 445; 7, с. 551].

На другий Святий вечір або вдень на саме Водохреща покутяни несуть воду до церкви для її освячення. У разі, коли водосвяття відбувається на ріці (для цього в минулому вирубували з льоду хрест, який подекуди поливали буряковим квасом або «борщем» та чимось прикрашали), її набирають безпосередньо з водойми⁴. Прийшовши додому, споживають уже свіжу («йорданську») воду. Прикметно, що у деяких селах Городенківщини зафіксовано приклади вербальної магії. Так, у Слобідці «той, шо несе воду, каже три рази: «Свічене до хати, все недобре з хати». Подібно й в Олієво-Корневі «входе до хати і кажут: «Свічена вода до хати, вся біда з хати!». Три рази. І тогди кушеют тої води» [2, арк. 225, 425, 475].

У різних місцевостях досліджуваної території (Тисменичина, Тлумаччина, Городенківщина, Богородчанщина) зафіксовано низку автентичних пояснень звичаю. Так, вірячи у її магічну силу, у Долині, Гостові, Торговиці та Ясеніві Пільному воду намагались набрати якнайшвидше (у Топорівцях «так усі кідалисі на ту воду, шо й перевертали!»), шоб «в господарстві все було дуже добре», «шоби велася господарка», у Семенівці, шоб «здоров'я мати більше», а у Стриганцях та Глибівці хотіли першими напитись, шоб упродовж року бути здоровими [2, арк. 82, 127—128, 297, 366, 384; 3, с. 539; 5, с. 884; 7, с. 552]⁵. В Уніжі повідомили, що «котре живо набере ту воду, біжит додому». Проте не змогли пояснити чому так робили. За давньою традицією, яка побутувала у Топорівцях, «не можна пити тої води, шо є у глечику, треба ллети в горнятко і так давати пити. А з того глечика не можна давати пити». Натомість у Грушці навпаки кожний член родини хрестився, надпивав трохи свяченої води із дзбанка, а відтак сідали снідати. Прийшовши додому зі свяченою водою, у Гостові її пили всі члени сім'ї, аби за-

⁴ У Передіванні перестали святити воду на Дністрі після того, «ек пішли за водов свіченев, то лід сі ізламав, пішли люди всі в воду». А у Городниці у 1941 році стався інший випадок: «В січні був сильний мороз, зробили на ріці хрест, шоби святити воду. Коли рано виходять до Дністра, а тут пішов лід і той хрест пішов разом з водою. І сказали, шо це дуже погана прикмета, і так і сталося, бо почалася друга Світова війна» [2, арк. 247, 259].

⁵ Цікаво, що в Уніжі старожил п'є «арданну» воду перед роботою на городі. «І мені та вода та як помагає на здоров'є... То так, аби мала силу» [2, арк. 357].

побігти різним недугам протягом року [2, арк. 357, 376; 7, с. 552; 8, с. 908]. З такою ж метою у Ясенові Пільному, Копачинцях та Кунісівцях її відразу ж споживали і вмивалися нею. А у Михальчому, щоб одужати: «наколи воду посвіте, вона живо пішла сі помила. Людина, котра на шо хворіє» [2, арк. 397, 407, 455, 469]. Прикметно, що в Олеші «навіть кажуть лікі запивати свіченою водою», а у Лісках так і роблять. Рідкісну згадку про її застосування занотовано у Нижневі: «Наші сусіди вже випускають худобу, тут Тлумачик витікає такій, аби пила воду поки свечена вода. Вже кажуть всюда вода свечена, вже посветили, то свечена. Але знаєте, то було давно, а тепер не дуже аж так сильно увірують» [1, арк. 60; 2, арк. 119, 205].

Жителі Покуття (господар або господиня) дотримувались на Голодну кутю або власне на Йордан звичаю скроплювати свяченою водою оселю (ззовні та всередині), подвір'я, господарські споруди, ворота⁶ і надавали йому, так само як і посвяченню помешкань священником, важливої ритуальної ваги.

З цієї метою у Глибівці навіть поспішали додому, вірячи в силу «йорданської» води. У Михальчому ці обрядодії батьки інформаторки колись виконували, послуговуючись хлібом зі столу. Тепер старожил робить це без нього. Проте у Репужинцях господиня й досі несе три хліба, а господар «всюда вікроплює свічену водов». У Слобідці «той колач не брали з стола, що мав стояти на столі, тих три колачі, брали такій хліб, що дома є. Як до стайні підеш, то вже його не будеш класти на стіл, бо він вже там, всьо одно чути стайньов» [2, арк. 225, 392, 426, 432].

За поясненнями інформаторів, так чинили для того, щоб відігнати злих духів, лихо та все «нечисте» від оселі: «аби щезби не воювов, диявол. Би був спокій в хаті, би було добре» (с. Стриганці), «аби ніякий злий дух не входив» (с. Тишківці), «аби злий дух втікав з хати» (с. Пилипи, Пужники), «аби дияволи не приходили!», «від всякої злої сили, від напасти, від всякого лиха і зла», «аби злі духи не приступали до хати!» (с. Вербівці, Будилів, Джурків), «щоб все лихе втікало» (с. Буківна), «аби лихо не приходило» (с. Незвисько), «вісвічували, аби добре всьо було в хаті!» (с. Слобідка). На переконання жи-

⁶ Цікаво, що у Кунісівцях «вперед фіртку кропили, бо кажуть, відьма, би не зайшла на обороу» [2, арк. 469].

телів с. Репужинці, завдяки вказаним обрядодіям можна убезпечитися від змій: «В нас в селі гаде дес до хатів заходе, а в нас ніколи нема. Коло хати нема, ні під хатов ніколи гаде нема» [1, арк. 2, 35, 52, 108; 2, арк. 127, 193, 341, 408, 425, 432].

Уявлення про оберегові властивості свяченої води відображено й у звичаї скроплення худоби⁷, свійських тварин і птиці. Так, на Коломийщині, Тлумачині і Городенківщині, «всьо сі кропит, шо є живе коло хати» (с. Ліски, Серафинці, Городниця, Вербівці, Копачинці, Кунісівці, Виноград), всю худобу в стайні (с. П'ядики, Назірна, Шепарівці, Люча, Воскресінці, Бортники, Передівання, Острівець, Раковець, Семенівка, Стрільче, Воронів, Незвисько, Лука, Уніж, Топорівці, Михальче, Ясенів Пільний, Вербівці, Слобідка, Репужинці, Копачинці, Кунісівці, Олієво-Корнів, Виноград, Росохач), окрім свині⁸ та пса (с. Баб'янка, Торговиця) або ж лише корову, «а свиню не кроп'є, бо вона гребе. Пса не кроп'є. То, шо гребе, шо рие, не кроп'є» (с. Джурків), «лиш пса і ката не кропила» (с. Лука). Подекуди скроплювали і худобу, і пса (с. Олеша), курей і кіз, «аби якась нечиста сила, повігонити» (с. Незвисько) або корову, коней, курей, свиню, «би була здорова така, як це вода» (с. Тишківці, Олієво-Корнів), «би худоба, не гинуло шос, би всьо було добре» (с. Будилів, Джурків) [1, арк. 2, 16, 35, 60, 108; 2, арк. 153, 205, 225, 236, 248, 259, 283, 287, 306, 328, 340—341, 349, 383, 408, 455, 462, 469, 474—475, 482].

Із того ж терену маємо відомості про чудодійну силу «йорданської» води, яка здатна не лише захистити домівку, її мешканців, господарство від усього поганого, а й забезпечити добрий врожай. Вірячи в це, у Топорівцях «як воду посветили, то дехто брав та й ще йшов в поле, городи свої там світив взими». Аналогічно й у Копачинцях, Кунісівцях та Росохачі господар скроплював город і сад, а у Винограді — щепи. Господиня у Долині кропила господарку, город, дерева. У Стрільчому повідомили,

⁷ У таке ж вірять, покроплюючи її перед першим вигоном на пасовище (с. Гарасимів, Лука, Уніж, Топорівці) [2, арк. 141, 143, 159, 367].

⁸ У Дубках пояснили, що господар «в стайні кропив лиш корову, свиню не. То не можна було, казали, шо ек Ісус Христос виганев злих духів, то вони кинулися у свиней, ті злі духи пішли у свиней» [2, арк. 447].

що «на Зелену неділю йдеси город посвітити», а у минулому збризкували нею фруктові дерева, які перев'язували житнім перевеслом «на Ардан». Кроплення освяченою водою у низці сіл практикували навесні — перед саджанням, сіянням на городі чи в парниках (сс. Великий Ключів, Городниця, Лука). Скажімо, у Городниці такі обрядодії супроводжувались примовкою: «Господи, допоможи і поблагослови на врожай!», а у Луці господар, як «зачинав веснувати, кропив то поле, що починає там сіяти чи орати» [1, арк. 74; 2, арк. 82, 248, 316—317, 348—349, 366, 455, 462, 469, 482, 488; 3, с. 539; 8, с. 908; 11, с. 386; 12, с. 89].

Рідкісні факти про специфіку у виконанні святвечірніх обрядодій зафіксовано в одному з районів Покуття. За давнім звичаєм, який колись побутував на Городенківщині, під час покроплення господарем (зрідка господинею) хати та обійстя на другий Святий вечір, дитина-помічник, яка несла свічку, закусувала на кожному куті пампушок (сс. Серафинці, Стрільче) чи на порозі хліб (с. Глушків). Слід зазначити, що у Незвиську, де традиція освячування хати та господарських приміщень представником чоловічої статі побутує дотепер, дитина, яка йшла позаду тата, «закусувала чотири рази навхрест... Шоби хрест був на хлібі». Ті ж виконавці брали участь в обряді й у Семенівці, де закусували в стайні. Скропивши свяченою водою шматок хліба, його давали корові та теляті. За оповідями ще одного місцевого старожила, перед Вечерею господар мав свячену воду, а діти — пироги (вареники). Відтак він «кропит водов хліб, там на порозі кусають по кускови того пирога і кидають тій тварині, що є у хлівах. Він сам кусає, їсть і худоба. Худобі окремо кидає сі, так беруть більше у тарілку, набирають так кілька є худоби, кожному по одному, і собі, аби вкусити... Газда закусит, покушее і кидає худобі туда». Подібно й у Воронові на перший Святий вечір, йдучи навколо хати, тато, який був попереду, ніс свячену воду і молився, хтось ніс хліб, а інший — пироги «і на кожному на розі кусає наполовині той пиріг». Прийшовши до стайні та освятивши її, кожній тварині давали шматок надкушеного пирога, «аби вони знали, що Святий вечір»⁹. У Вербівцях

господар чи господиня годували хлібом, який брали зі столу, пса, kota, корову і всіх «хто в хаті в нас був,.. усім того хліба давали! Трошки уціпнула хліба того та й так то з'їла, а решта щіпається і всім даю». У Луці гідромантичні дії здійснювали господар та дитина, яка несла цілий хліб та накраяні шматки для худоби. За спогадами старожилів з Вікнян та Будилова цей звичай побутував і тут. Аналогічно худобу пригощали шматками святкового хліба, «а потім з другої сторони кришим і того самого хліба ми маємо з'їсти» [1, арк. 108; 2, арк. 239, 262—263, 292—293, 306, 316—317, 327, 340—341, 409]. Таке ритуальне годування, очевидно, є своєрідною жертвою, яка призначена душам предків, що втілені у домашніх тварин.

Два варіанти звичаю побутувало в Копачинцях. Так, донька інформаторки пригадала, як колись особисто ходила ззаду старого діда закусувати пироги з маком під час кроплення ним хати, кухні, стайні, городу. За іншим записом, місцевий старожил ще до першої Вечері закусувала «кр(а)еплики»¹⁰ з капустою і цибулею під час перев'язування татом дерев перевеслами. Він кропив їх свяченою водою та примовляв: «Вставай, гаю, до розмаю! Христос народився!» [2, арк. 455, 460].

Охоронними мотивами зумовлена практика після здійснення усіх ритуальних дій виливати воду на стайню, «на гору» (с. Воронів). А у Незвиську пояснили, що залишки свяченої води «треба лети лиш під дерево — там сі, де ногами не ходє. Бо свічене, то гріх! А як я хочу свіжої води, то минулорічну силплю під дерево». У подібне вірили й у Бортниках, де кропильце, яким користувався господар, спалювали в кухні, «аби ніхто по нім не ходив, бо то свічена вода» [2, арк. 225, 328, 341].

На досліджуваному терені зафіксовано й інші приклади оберегової, продукуючої, лікувальної магії. На апотропейну семантику таких звичаїв вказують й етнографічні матеріали другої половини ХІХ ст. зі Снятинщини та Коломиїщини. За записом К. Мрочка та Л. Вайгеля, господар змочував свяченою водою малі воскові хрестики та приліплював їх на чотири боки хати, стайні та в сінях (в Назурні на кожній хвiртці двору), аби зло обминало його хату і

⁹ Схожі обрядодії чинили у Михальчому по Вечері. Проте тут дитина не закусувала, а пригощала корову хлібчиком чи вареником, які мала з собою [2, арк. 397].

¹⁰ Місцева ритуальна страва з різними начинками: «вареник тако зліплений (показує. — О. С.) як пельмені тепер» [2, арк. 280, 291, 315, 360, 465].

худобу¹¹. Подібно, за повідомленням О. Кольберга з околиць Обертина (сс. Чортовець, Гарасимів), колись ліпили воскові хрестики на кутах хати, хліву або малювали дьогтем на дверях стайні та хліву. За даними М. Білоуса з Коломийщини, після освячення води та «трійці» на Йордан, покутяни знову запалювали свічку та несли її додому. Відтак робили нею хрест на сволоці або хатніх дверях. Схожі обрядодії виконував господар на Снятинщині та, за відомостями Л. Вайгеля, на Коломийщині (с. Назурна). За його ж записами на цих теренах, коли священник приходив освячувати оселю, то писав хрести на усіх чотирьох стінах. Зауважимо, що він робив їх потовченим насінням, яке лежало на столі під обрусом упродовж усіх свят [6, с. 16; 10, с. 131—132, 133; 11, с. 386; 12, с. 89, 90].

За сучасними оповідями, які й нині можна почути в тих чи інших покутських селах, господиня або господар на дверях житла, господарських споруд (стайня, курник, комора, стодола), на хатніх стінах, над хатніми вікнами та дверима (у с. Михальче — лише на середині одвірку), на воротах, хаті, образі (або між ними) писали хрестики тістом (мукою), яке замішували на свяченій воді. Цей факт може свідчити про посилення його магічних властивостей¹². Подекуди для них використовували крейду (у Дубках, освячену на Великдень) або віск (сс. Великий Ключів, Будилів, Острівець, Топорівці, Вербівці, Репужинці, Олієво-Корнів, Росохач). Скажімо, у Баб'янці сьогодні малюють хрестики крейдою (у минулому так чинили у Великому Ключеві), а колись це робили тістом, яке «на звиклій воді розробили». Традиція замішувати хрестики на звичайній воді побутувала й в інших селах Коломийщини,

¹¹ Цікаво відбувся обхід оселі у Потічку (Снятинщина). Господар ставав лицем на схід, відгризав трохи хліба і з'їдаючи голубець, приліплював хрестик посередині сінного одвірку. Відтак повернувшись на південь, знову виконував такі ж дії, чіпляючи хрестик на одвірку стайні [11, с. 386].

¹² Подекуди воду освячували на Різдво, Стрітіння, Зелену неділю та храмові свята [1, арк. 35—36, 108—109; 2, арк. 141, 322, 391]. У деяких селах Городенківщини (Ясенів Пільний, Вербівці, Слобідка, Репужинці, Дубки, Кунисівці, Виноград, Росохач) послуговувались тістом, з якого готували краплики. Цікаво, що у Дубках було два способи нанесення оберегів: «Хто собі мочив палець, а хто такі виробив з тіста і так приліпив до стіни» [2, арк. 407, 422, 426, 433, 438, 446, 469, 482, 488].

щоправда тепер їх прибивають на криницю та ворота, «щоб видно було» (сс. Джурків, Тростянка). За даними польових спостережень, жителі Покуття хрестики-обереги ліпили або чіпляли, скажімо тільки над дверима (одвірком) (сс. Великий Ключів, Серафінці, Передівання, Острівець, Топорівці, Вербівці) [1, арк. 2, 3, 16, 46, 74, 108; 2, арк. 236, 237, 259, 283, 366, 371, 391, 409—410, 438, 445—446, 475, 488].

За локальним варіантом, в Олієво-Корневі зранку на Водохреща господар робив хрестики з воску лише в хаті: «туто й над порогом і над вікном, навхрест тако чіпали». А на стайні «вже тов водичков свіченув розколотили муки і вже робили з тіста хрестик». Прикметно, що у Глушківці господар брав з собою дванадцять хрестиків з воску (у минулому — з тіста), які належало приліпити, коли йшов кропити свяченою водою хату, обійстя, худобу [2, арк. 262, 263, 475]. Рідкісний зразок їх виготовлення маємо зі с. Вільшаниця. Послуговуючись вимішаним тістом, на Щедрівку господиня мастила ним чотири барвінкових листочки («аби сі тримало, бо паде»), з яких формувала хрестик на кожну стіну в хаті [2, арк. 169].

Крім того, застосовували олівець, соломку, васильок, штучні квіти, частини дерев. Зараз з практичною метою син одної з інформаторок «іде та й олівцем зробит, аби він не падав, не кришивсі» (с. Глушків). А в одному з сіл Тлумаччини їх виробляють з соломи (с. Бортники). За іншим записом з цього села, й колись господарі використовували соломинки, васильок та штучні квітки. Відтак цей готовий хрестик вішали на ворота. Тепер купують штучний. Цікаво, що на Городенківщині, йдучи святити воду, прикрашали банку квітами, з яких на другий Святий вечір робили хрестик на браму, криницю. Відтак «на Ардан чіпляютьсі такі хрестикі насеред брами», а на Благівіщення їх спалюють, «бо то свічене, аби не толбчити ногами» (с. Репужинці). За сучасною традицією, у Дубках на другий Святий вечір чіпляють купований хрестик, а у Росохачі «на Ардан на ворота кладут хрестикі: хто з вільхі має зроблений, хто з дерева та й вбирає той хрестик» [2, арк. 217, 225, 263, 438, 446, 488].

Подекуди на Городенківщині святвечірні обходи господарських споруд із горщиком куті, мискою пирогів, колачем, свяченою водою, свічкою та наліплю-

вання хрестиків з тіста, воску відбувалися під час «закусування». Так, у Семенівці на другий Святий вечір, приліпивши хрестик на дверях стайні з-над двору, «тато покушіє пшениці і ми всі покушієм, і по вареникові там — вже сі закусувало так». По-іншому схожі обрядодії виконували у Торговиці. Господар з дітьми йшов до криниці, де чіплав на неї хрестик з воску, засвічував свічку, кропив свяченою водою та кусав колач. «Відтак пішли до стайні, поклали корові на ріг хрестик, дали корові кавалок колаче, водов свіченув покропили, так собі вкусили, свічков так обмахала. Пішли далі, там причіпили. Усі, хто пішов, та й той кусав» [2, арк. 293, 383].

На переконання покутян, здійснюючи описані обрядодії, у такий спосіб вони захищали свою домівку, її мешканців, господарські будівлі, а також худобу від нечистої сили, усього лихого. Крім того, так чинили й для примноження господарства: «аби були квочки, аби худоба велася» (с. Нижнів), «аби всьо сі вело в хаті» (сс. Незвисько, Семенівка, Ясенів Пільний) або з лікувальною метою: «Як уже дітину там хтось урече, то той хрестик зшкрібаю та й тимка підкурую» (с. Уніж). Так само й у Баб'янці належало «того тіста ушкрєбтати, як хтось слабій». Прикметно, що у Луці «по свєтах зшкрєбуєт і даєт корові, як має теле». Подібно й у Бортниках у зазначений день (на Стрітєння) «се сі тісто йшло зшкрєбувалосі і давалосі худобині з'їсти». У Семенівці вдалося почути релігійне пояснення звичаю писати хрестики: «Христос хрестивсі в Йордані — оце в честь того» [1, арк. 16; 2, арк. 118, 225, 293, 306, 340, 356, 402].

У низці покутських сіл на Коломийщині, Тлумаччині, Городенківщині респонденти повідомили про різні терміни перебування хрестиків-оберегів. Так, у Воронові їх належало зішкрєбти перед тим, як білили хату. У Раковці хрестики були до наступного року, а потім «витиралосі». Подібно й у Джуркові на другий рік їх спалюють та кладуть інші, а з тіста «шкрєбли тоди, як білили, тоди зшкрєбали». У Великому Ключеві вони залишалися аж до другого року, у Вербівцях, Слобідці, Дубках, Винограді — поки сам не впаде, у Острівці — до наступного Святого вечора, у Бортниках — до Стрітєння (а потім спалюють в печі), у Топорівцях — до Великодня. Цікаво, що тут їх «брали та й писанкі писали». У Серафінцях «вони були до Вознесіння, а потому клали десь у горщик і на під там, зберігали у горщиках».

Подекуди затрату традиції старожили пов'язують з сучасними реаліями життя: «А хто тепер буде на скіні хрестики робити, як у хаті ремонт»?! (с. Джурків) [1, арк. 2, 3, 74; 2, арк. 225, 237, 283, 287, 330, 366, 371, 409—410, 413, 422, 426, 446, 482; 7, с. 551].

Вірування у магічні та продукуючі властивості «йорданської» води відображені у звичаї лити трохи освяченої води у криницю після повернення з водосвяття¹³ (у Городниці та Копачинцях господар лише окроплював її). Такі обрядодії, за записом К. Мрочка, виконували ще у кінці ХІХ ст. на Снятинщині (с. Стецева). За поясненнями респондентів з Коломийщини, Тлумаччини та Городенківщини, так чинили, «аби була вода все чиста і питтева» (сс. Вікняни, Виноград), «щоб вода була цілий рік добра» (с. Великий Ключів), «щоб була вода всюди також посвячена» (сс. Будилів, Буківна, Воронів, Глушків, Жукотин, Незвисько, Пилипи, Стрільче, Тишківці, Тростянка, Топорівці, Торговиця, Михальче, Ясенів Пільний, Вербівці, Слобідка¹⁴, Репужинці, Кунисівці, Росохач), «аби була свічена, жива вода» (сс. Острівець, Семенівка). Натомість у інших селах покутяни вірили, що виливаючи у криницю воду, можна сподіватися на її наповнення та уникнути висихання (Ліски, Олеша, Раковець, Серафінці, Дубки, Копачинці). Відзначимо, що у Воронові та Копачинцях, за традицією, яка передається з покоління в покоління, всередину криниці ще кидали хрестик з соломи. Подібно й у Дубках, зробивши це, набирали воду, «аби йти світити». До того ж, оскільки «Ісус Христос хрестивсі у воді і так, аби відзначити то» господиня зачіпала на неї хрестик з аспарагусу і васильку. На Стрітєння його належало спалити [1, арк. 35, 46, 52, 60, 69, 74, 108; 2, арк. 55, 73, 153, 205, 239, 248, 268, 277, 284, 287, 297, 307, 322, 329, 366, 376, 383, 384, 392, 402, 407, 413, 421, 425, 433, 439, 447, 455, 462, 469, 482, 488; 8, с. 908; 11, с. 386].

Залишки води переливали у пляшку і тримали для різних потреб. На Покутті, як і скрізь в Укра-

¹³ Проте у Пужниках після приходу з церкви в криницю виливали невикористану минулорічну воду, «аби ніхто по ній не ходив». У Бортниках залишки «старої» води «вிலиває сі під вазони» [2, арк. 193, 225].

¹⁴ У цьому селі старожил на другий Святий вечір і на Йордан виливала цю воду з банки три рази навхрест [2, арк. 425].

їні, її використовували з лікувальною (зокрема, й від уроків, переляку), обереговою (скажімо, від хмар, грому, заздрощів), продукуючою (господарською) метою, а також в обрядах життєвого циклу (зокрема, в похоронному), будівельній обрядовості (сс. Буківна, Сокирчин, Нижнів, Гарасимів, Великий Ключів, Олеша, Бортники, Грушка, Стриганці, Незвисько, Лука, Гавриляк, Тишківці, Чортовець, Серафінці, Городниця, Передівання, Глушків, Острівець, Раковець, Семенівка, Стрільче, Уніж, Топорівці, Михальче, Ясенів Пільний, Вербівці, Репужинці, Дубки, Копачинці, Кунисівці, Олієво-Корнів, Баб'янка, Пилипи, Ліски, Будилів) [1, арк. 16, 35, 52, 60, 74, 108; 2, арк. 72—73, 102, 119, 127—128, 141, 143, 153, 158—159, 175—176, 182, 205, 218, 224—225, 236, 239, 248, 259, 268, 284, 287, 292, 307, 322, 341, 348-349, 357, 367, 376, 392, 397, 402, 407, 411, 433, 446—447, 455, 469, 475; 5, с. 884; 8, с. 908].

У низці звичаїв із ритуальним застосуванням води у різдвяно-водохресній обрядовості жителів Покуття відбилися уявлення про її очисні, оберегові, лікувальні, продукуючі властивості, здатність сприяти примноженню. Це підтверджують автентичні умотивування суті багатьох традицій, які живуть у пам'яті старожилів.

На продукуючі та апотропейні функції вживаної «пшеничної» води (після вмивання нею) вказують польові записи з Городенківщини. Такий же характер мають й інші гідромантичні явища, пов'язані з використанням «різдвяної» води (після миття посуду). Хоча у цьому контексті домінуючим є її лікувальне значення. Подібне семантичне навантаження простежується й у здійсненні певних обрядодій із залишками свяченої («йорданської») води після завершення усіх ритуалів із нею.

У різних локальних варіантах традиції вмиватися «святвечірньою», «новорічною», «йорданською» водою спостерігається шлюбне, оберегове, продукуюче, лікувальне спрямування обрядових дій. Магічно-ритуальне значення мав звичай вмивання «з грошей», в якому уявлення про них як символ багатства, поєднується із магічною силою води. Вірування в особливу цілющу користь освяченої води ґрунтуються на архаїчних уявленнях про неї як чисту, здорову стихію, здатну зцілювати тілесні недуги, «змивати» хвороби й повертати здоров'я.

Поєднання різних функцій (очисної та оберегової, апотропейно-продукуючої, оберегово-лікувальної) відображено у звичаях освячення оселі, обійстя, худоби, поля, городу, саду тощо напередодні Йордану та в день свята, вливання свяченої води у криниці, писання хрестиків з тіста, замішаним на свяченій або звичайній воді. Прикметним є супровід деяких обрядів своєрідними вербальними формулами та виразне відображення переконань про магічну силу певних гідромантичних дій.

До традиційних ритуальних явищ, які частково збереглися на Покутті, належать: практика пити свячену воду перед Вечерею, освячення обійстя господарем (господиною) дому, звичай вливати свячену воду в криниці, зберігати її в хаті протягом року, вмиватися нею впродовж різдвяно-водохресних свят, писати хрестики-обереги, замішані на воді.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 698. — Арк. 1—116. Горошко Л.М. Польові матеріали з Покуття (Коломийський, Городенківський, Тлумацький, Снятинський р-ни Івано-Франківської обл., 2013 р.).
2. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 704. — Арк. 1—489. Серебрякова О.Г. Покуття (польові матеріали, зібрані в Коломийському, Снятинському, Тлумацькому, Тисменицькому, Городенківському р-нах Івано-Франківської обл., 2013, 2014, 2016, 2017 рр.).
3. Бойко В. Село Глибівка / Василь Бойко // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Т. II. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. — 900 с.
4. Гачинський М. Нарис з історії села Петрова / Михайло Гачинський. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. — 516 с.
5. Клодницький О. Народний побут, звичаї і фольклор Товмаччини / Осип Клодницький // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. — 960 с.
6. Маланка. Народний обходъ въ навечеріє св. Василя и Нового Года / собравъ изъ усть народа М.Ив. Белоусъ. Вторый накладъ. — Коломыя: Черенками и накладомъ М. Белоуса, 1907. — 16 с.
7. Петришин В. Ще про село Гостів / В. Петришин // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Т. II. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. — 900 с.
8. Тимчук М. Грушка / Микола Тимчук // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. — 960 с.

9. Тимчук М. Обпалена земля. Історія села Грушки / Микола Тимчук. — Тлумач, 1994. — 96 с.
10. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. — Kraków : W drukarni uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882. — Т. 1. — 360 с.
11. Mroczko Ksawery Fr. Śniatyńszczyzna. (Przyczynek do etnografii krajowej) / Ksawery Fr. Mroczko // Przewodnik naukowy i literacki. — R. XXV. — Т. XXV. — Z. V. — Maj. — Lwów, 1897. — S. 385—402.
12. Waigel L. Rys miasta Kołomyi / L. Waigel. — Kołomyja : Drukiem H. Zadembkiego i spółki, 1877. — 114 с.

Olena Serebriakova

RITUAL USE OF WATER IN CHRISTMAS AND EPIPHANY RITUALITY OF POKUTTIA DWELLERS

The traditions related to the ceremonial use of water in the winter cycle of holidays of inhabitants of Pokuttia are analyzed.

The cleansing, wounding, curative, producing, marriage orientation of the rituals with water was revealed. In some common phenomena there is a combination of different functions.

Keywords: water, Pokuttia, Holy Evening, New Year, Jordan, washing, sprinkling, treatment, cleaning, guard, magic properties.

Олена Серебрякова

РИТУАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДЫ В РОЖДЕСТВЕНСКО-КРЕЩЕНСКОЙ ОБРЯДНОСТИ ЖИТЕЛЕЙ ПОКУТТЯ

Проанализированы традиции обрядного использования воды в зимнем цикле праздников жителей Покуття. Выявлены очистительное, обереговое, лечебное, продуцирующее, брачное значения ритуальных действий с водой. В некоторых обычаях выявлено сочетание разных функций.

Ключевые слова: вода, Покутье, Святой вечер, Новый год, Крещение, умывание, обрызгивание, лечение, очистка, оберег, магические свойства.